

TÓTH ÁRPÁD

Szemere Bertalan alakja Both Ödön néhány tanulmányában

Az 1985-ben oly fájdalmasan korán elhunyt kitűnő jogtörténész, dr. Both Ödön tudományos hagyatékában tallózva szembeötlő, hogy a szegedi József Attila Tudományegyetem Jogi Kara Jogtörténeti Tanszékének volt vezetője milyen megkülönböztetett figyelemmel tanulmányozta Szemere Bertalannak, az első független felelős magyar minisztérium belügy-miniszterének, ill. a második magyar kormány republikánus elnökének és belügyminiszterének az egyéniségét, nézeteit, közéleti tevékenységét. Ezt a nem csökkenő érdeklődést tanúsítja, hogy élete utolsó, magyar és német nyelven megjelent, immár csak posztumusz művében¹ is kedvenc és nagyrabecsült hősének állított emlékművet, saját szavaival élve azért, mert „minden tőlünk telhetőt meg kell tennünk, hogy a magyar múlt egyik óriása megkaphassa legalább jogtörténet-tudományunkban az őt megillető helyet”. És noha ebben a tanulmányában az általa kijelölt cél érdekében Both Ödön nem vállalkozhatott többre, mint hogy Szemere Bertalan „Utazás külföldön” című, két kiadásban 1840-ben és 1845-ben Pesten megjelent könyve alapján vázolja az 1836 nyaratól 1837 őszeig nyugat-európai tanulmányúton levő hősének legfontosabb ifjúkori politikai és alkotmányjogi nézeteit, meggyőződésünk szerint mégis igen jelentős adalékokat szolgáltat a későbbi belügyminiszter és miniszterelnök hiteles emberi és politikusi portréjának megismeréséhez.

Both Ödön hivatkozott tanulmányából mindjárt előjáróban megtudjuk, hogy a mindössze 24 éves, jogvégzett, a magyaron kívül latin, ógörög, angol, francia, olasz és német nyelv- ismerettel rendelkező ifjú Szemere Bertalan könyvekből alaposan felkészülve vágott neki a hosszú útnak, azzal a céllal, hogy mindent ott vizsgáljon, »hol az legjelesebb« (A Szemerétől vett idézeteket »jelben« idézzük. T. Á.), és azért is, mert „véleménye szerint a szülőföldjén kívül más földet nem ismerő ember olyan, mint egy szobában elzárva nevelt gyermek”. Megtudjuk továbbá, hogy az ifjú utazót odaadó *hazaszeretet* és *magyarságtudat* jellemezte, olyannyira, hogy saját életét csupán a magyarság léte gyöngé sugarának érezte, Magyarországot pedig úgy tekintette, mint egy darab agyagot a fazekas kezében, amely »még semmi, de mindenné képezhető, magában visel minden alakot.« Szemere ugyanakkor azt is felismerte, hogy »a haza nem halált, nem vért kíván, hanem életet cselekedettel, erőt kitartással«, és „a hazafiság csak akkor nem válik károssá, ha *világpolgársággal* és *emberszeretettel* társul”. S mint Both Ödön megállapítja, az ifjú utazót fájdalommal töltötte el az, hogy Magyarországot mily kevésbé ismerik külföldön, a legelszomorítóbbnak azonban azt találta, hogy »nincs ember Párizsban, ki ne ismerné a magyar rablót, s azt hiszik..., a haramia nálunk úgy terem, mint eső után a gomba«. Szemere hazaszeretetére jellemző végül, hogy el-

¹ *Both Ödön*: Az ifjú Szemere Bertalan főbb politikai és alkotmányjogi nézetei. Jogtörténeti tanulmányok VI. kötet. (Budapest, 1986.) 39–70. old., valamint *Ödön Both*: Die wichtigeren sozialen, politischen und verfassungsrechtlichen Ansichten des jungen Bertalan Szemere. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XXXIII. Fasciculus 1–31. Studia in honorem Velimírii Pólay septuagenarii. (Szeged, 1985.) 103–139. old.

Ítélt minden formális, tartalmatlan magyarkodást, mivel magyarrá az érzés szentel, hazafivá pedig a tettek alakítanak. És bizonyára a magyar arisztokrácia egy részére utalva, „nem hallgatta el megvetését azokkal szemben sem, akik idegen nyelven... magyarnak vallják magukat, magyar pénzt költenek, magyar nevet viselnek, magyar jog szerint élnek és mégsem tudnak magyarul, vagy még inkább, akik szégyenlenek ezen a nyelven beszélni”.

Az ifjú utazó hazaszeretetének és magyarságtudatának ecsetelése után Both Ödön utal Szemere tiszteletre és elismerésre méltó *történelemszemléletére*, amely — megállapítása szerint — egyben elmélyült kritikai érzékről is tanúskodik. A pályája kezdetén álló ifjú Szemere ugyanis azt a nemzetet, mely múltját eszéből kitörli, olyan fához hasonlítja, melynek gyökerei elvágatnak, majd kategórikusan kijelenti: »Mely nép történetét és nagy embereit elfeledi, elvesz, — s vesszen el!!«

Szemere Bertalan személyiségének további vonásait kutatva Both Ödön felhívja a figyelmet hősenek *haladásvágyára*, amely a maga korában rendkívül élesnek minősíthető *társadalombírálattal* társult. Poroszországban járva ugyanis az ifjú utazó felismerte, hogy ennek az államnak, a kormánya »a nép erkölcsi s értelmi súlyát, a társas műveltséget s a szorgalom s ipar fejlődését neveli s előmozdítja«, a nem nemeseknek megadta »a saját jogot«, és a céheket is eltörölte. Párizsban pedig azon lelkesedett, hogy a francia nemzet szabadon szól és ír, törvényszékei nyilvánosan ítélnék, a törvény előtt minden polgár egyenlő, s ez a nemzet külföldön tekintéllyel bír, belül pedig gazdag, és királya hatalmas. Ugyanakkor azonban — mutat rá Both Ödön —, szintén már Franciaországban, Szemere jelét adta *haladásvágyához* szorosan kapcsolódó *társadalombírálatának* is, amikor arra emlékeztetett, hogy »a gazdagnak mindig vasárnapja, a szegénynek mindig hétköznapja van«, s felhívta a figyelmet, miszerint »érzéktelembbet, énzöbbet, bután gögösbet a pénzarisztokráciánál Isten nem teremte«. De franciaországi tartózkodása alatt írt Szemre arról is, hogy a magyar birtokos nemes adjon földet parasztjainak, akik »nem rabszolgák, mert ha éheznek nem tápláltnak, de szabadok sem, mert hogy megélhessenek, előttük zárva az utak«. Londonban pedig mindehhez még azt is hozzátette, hogy »nálunk a szegényről eddig nem gondoskodott más, mint — a gondviselés a mennyben«. Ugyanakkor nem kerülte figyelmét az írek nyomorúsága sem, amit Dublinban látott, s amelyért az angol gyarmatosítást hibáztatta. Skóciai megfigyelései alapján pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy az ipar és a tudományok fejlődése valamely országban a néptömegek sorsától függ, s »ez ha nyomorú, nem virágzik amaz sem«.

A fentiekhez hasonlóan pozitívnak ítéli Both Ödön Szemere egyéb nézeteit is. Így megállapítja, hogy hőse *nem volt híve a nemzeti önteltségnek*, különösen *nem a nemzetiségi elnyomásnak*, noha az egyes népek és nemzetek sajátosságainak meghatározásában esetenként téves ítéleteket is alkotott. Az a megállapítása azonban, hogy a »szabadság a nemzetiségben is és ez az anyanyelvben gyökerezik« ma is időtálló, mint ahogy azt, Szemere közlése szerint, mind a francia vízhordó, mind az angol gyárimunkás megértette.

Most hivatkozott munkájában Both Ödön a továbbiakban kiemeli, hogy a Nyugat-Európát tanulmányozó ifjú magyar utazó milyen rendkívüli jelentőséget tulajdonított az *oktatás és nevelés* kérdésének, sőt az a vélemény alakult ki benne, hogy a társadalom legfőbb feladata a népnevelés, »mert hiszen ez emel a legmagasabbra«. Különösen nagyra értékelte Szemere ebben a vonatkozásban Poroszországot, minthogy ebben az országban nincs olyan gyermek, aki iskolai oktatásban nem részesülne, és hangot adott annak a meggyőződésének, miszerint minél több iskola működik egy nép körében, annál kevésbé mérközhethet a nemzettel a siker reményében egy másik. És — legalábbis számunkra — úgy tűnik, »örök« problémára tapintott rá Szemere akkor, amikor Brougham-mal egyetértve az országban az iskolatanítókat tekintette a legfontosabb személyeknek, az iskolák dolgában pedig a tanítóbért a legfontosabb pontnak, s rögzítette azt az álláspontját, miszerint : »a legbölcsebb oktatásterv is süketelen, ha az álladalom (egyrészt) az iskolamesterek kiképzéséről, (másrészt) illő fizetéséről s megjutalmazásáról nem gondoskodik«. Szászországban járva pedig, ahol

más német államokhoz hasonlóan szintén törvénnyel kötelezték a szülőket gyermekeiket iskolába járatni, Szemere hangot adott azon meggyőződésének, hogy „a tankötelezettség meghonosítása elődázhatatlan feladat Magyarországon is” — emeli ki Both Ödön —, majd ismerteti hősének azt az érvelését, amely szerint: »ha büntetni az álladalomnak joga van, még inkább van nevelni, ha katonává parancsolhat, iskolába még inkább erőltethet..., ha van joga törvényt hozni, van joga polgárokat nevelni, kik annak mind szükségét értik s mind azt megtartani bírják«.

A *tankötelezettséget* egyértelműen igenlő Szemere a *felsőoktatás* némely kérdéseit boncolgatva a *tanszabadságot* csupán érintette, anélkül azonban, hogy azt nevéen nevezte volna — értesülünk Both Ödön hivatkozott tanulmányából. Berlinben vetette papírra pl. azt a megállapítást, miszerint: »Bölcs rendelkezés a német egyetemeken, hogy a rendes és rendkívüli tanítókon kívül *minden tudor*, ki bizik magában és megvizsgáltatik, adhat az ágabeli tudományokból nyilvános leczkékét«, mert így „az oktatók között »üdvös verseny támad«, az egyiket tömegek hallgatják, míg a másiknak a tanterme üresen tátong”. Angliában pedig az keltette fel figyelmét, hogy ott kialakult egy, noha meglehetősen korlátozott egyetemi önkormányzat, továbbá, hogy ott is válogathatnak a hallgatók az egyetemi oktatók előadásai között.

Both Ödön most hivatkozott tanulmánya, a következőkben hősének, Szemere Bertalannak főleg az *alkotmányjogi nézeteivel* foglalkozik, és megállapítja, hogy a Magyarországról nyugat-európai tanulmányútra indult ifjú jogász nem mindenben lelkesedett ugyan különösebben az ún. kartális *alkotmányokért*, melyeket egyhelyütt „papíralkotványoknak” is nevezett, végső soron azonban mégis kedvező véleménye alakult ki az általa megismert ilyen alkotmányokról. Szemere ugyanis azon a véleményen volt, hogy »a nép bírhat (kartális) alkotmánnyal, a nélkül, hogy alkotványos étellel bírna; hogy ez a nép vérebe általömlőjk, arra nem évek, de kor kívántatik«, másrészt azonban mégis helytelenítette a német alkotmányok lebecsülését. »Magában az — vélte ugyanis Both Ödön tudósítása szerint Szemere —, hogy a status és a fejedelmi vagyon elkülönöztetik, tömérdek fontosságú; azon kívül az adó nem oly nagy, mennyisége szavazattól függ, a miniszterek felelősek, a hivatalnokok merő önkénnyel nem függnék, a sajtó kötelekei megtárgyaltak, az országgyűlés termében a gyorsíróknak széke van, s a vitázatok ujságlapok által naponként a közönség tudomására juttatnak.« Még egyértelműbben foglalt állást az ifjú utazó az 1830. évi francia kartális alkotmány mellett, mert véleménye szerint ennek a rendelkezései értelmében »fő a nemzet akarata, cél a nemzet boldogsága, intéző az ország érdeke«.

Ami pedig a *köztársasági államformát* illeti, arról burkolt rokonszenvvel nyilatkozott ugyan a monarchikus államformájú Magyarországról érkező ifjú Szemere, annak megvalósítását azonban mondhatni utópikus feltételekhez kötötte. Szemere szerint ugyanis: »Ki a kölcsönös igazság s méltány szabályaihoz minden érdek s tekintet feláldoztával a legszorosabban s az élet minden pillanataiban s a legparányibb dolgokban is nem ragaszkodik és *respublicát kíván*: olyan mint a gonosztevő, ki szabadságért ordítóz«.

Az ifjú Szemere főbb politikai és alkotmányjogi nézeteit elemző tanulmányában Both Ödön ezután hősének romantikus *szabadságszeretétét* emeli ki, amely a szabadságot Isten mellé emelte, sőt azzal szinte azonosította. Szemere szerint ugyanis: »...Isten nem egyéb mint szabadság a legfőbb tökélyben, s a szabadság nem egyéb mint istenség legparányibb szikrájában...« Az ifjú utazó a szabadságot azonban nemcsak általánosságban istenítette, hanem mint Both Ödön megállapítja, »a *szabadságjogok* különböző változatainak is híve volt”. Így a *gondolat- és a szólásszabadságot* illetően felismerte, hogy azok között a legszorosabb kapcsolat alakult ki, s »a legkisebb *gondolat* drágább a legnagyobb gyémántnál, mivel az nő, kinő egy világgá, ez fogy s végre hamuban roppen el«, és »csak az *szólhat* s fog *szólni*, kinek előbb gondolkodni, azután gondolatait rendbe állítani és végre nyelvbe önteni... kedve volt«.

A *szólásszabadság* biztosításának szükségszerűségével kapcsolatos nézeteit viszont úgy

összegezte az ifjú Szemere, hogy »Ki nem beszélhet, tenni szokott, példák a despoták jobbagyairól s a rabszolgák által indított véres lázadalmak«, ahol pedig sem beszélni sem tenni nem lehet, olyan eseményekre kerül sor, mint 1789-ben Franciaországban.

A gondolat- és szólásszabadság mellett — mint ezt Both Ödön tolmácsolásából megtudhatjuk — az ifjú Szemere buzgó híve volt a *sajtószabadságnak* is, és azt hirdette, hogy »ott hol szabad sajtó van, a közvélemény tévelyeghet, de el nem tévedhet«. »Hogy a nép megülledjek... két úton elérhető — hirdette Szemere —, egyik teljes *sajtószabadság*, melyben minden vélemény nyilatkozzék, másik általános és alapos népnevelés«. A teljes sajtószabadságnak azonban két alapfeltétele van — vélekedik Szemere —, »először *mennél több újság* legyen, hogy minden színű vélemény orgánummal bírjon, másodsor lehetőséget kínáljon, hogy általa minél nagyobb tömeg képeztesse«. Sőt, ugyanő a színházakat illetően is ama kívánságának adott hangot, »hogy ott épp úgy szabadság uralkodjék, mint a sajtóban«, de szükségesnek tartotta azt is hangsúlyozni, hogy ez utóbbiakban »nagy gond legyen a szívet s erkölcsöt nemességében megőrzeni«.

Szemere — Both Ödön hivatkozott tanulmányának megállapítása szerint — az egyéni szabadságjogokat illetően, döntően angol példákra hivatkozva, mindenekelőtt a *gyülekezési szabadság* biztosítása mellett foglalt állást, mert nézete szerint, ha a nép a szabad népgyűlés (public meeting) jogával nem bírna, »történetét főként az újabb időkben szinte gyakori erőszakos rengések bélyegeznék«. Szemere úgy vélte, hogy a népgyűlések »örzik meg a népek (a) szabadságot, a szabadságnak a csöndet s békét az által, hogy eszmék s elvek titkos elágazásra nem kinszerítetnek, hanem mindig nyilván napfényben maradnak, melyben a jók megjelennek, a rosszak elvesznek«. De felismerte Szemere azt is — állapítja meg Both Ödön —, hogy az angol népet a gyülekezés szabadságán kívül, a *panasz*, a *kérvényezés* és az *indítványozás* joga is megilleti. Az *egyesületi joggal* kapcsolatosan pedig egyebek közt azt jegyezte meg külföldet járó ifjú hazánkfi, hogy Angliában az egyesületek közül a klubok és a kaszinók hatalmas »erkölcsi erőfeszések«, melyekben a leghanyagabbak és a legönzöbbségesek is »résztvevő polgárokká képződnek«, más egyesületek pedig »az élet kéjelmeinek sokasítására« fordítják erejüket.

Szemere — noha Both Ödön megállapítása szerint pusztán érintőlegesen — útikönyvében a polgári *tulajdon* problémáival is foglalkozott, és angliai tartózkodása alatt hangsúlyozta, hogy »a brit gazdaságot, kivált az ipart, többek között a birtok bátorsága és szabadon forgása« emelte magas szintjére. Franciaországban pedig idézte az 1830. évi Kartának azokat a rendelkezéseit, amelyek szerint a *magánbirtokok sérthetetlenek*, a *kisajátítás* pedig csak *közérdekből* és *előre adandó kárpótlás* mellett lehetséges. Azonkívül — úgyszintén Franciaországban — az ifjú jogász felfigyelt a *szellemi alkotások* tulajdonjogának a jelentőségére is — állapítja meg Both Ödön —, és annak a kívánságának adott hangot, hogy hazánkban is törvényt kellene alkotni a megfelelő 1792. évi francia törvény szellemében, amely szerint a társadalomnak hasznos minden új eszme, nyilatkozás, s azok kifejtése a feltalálók tulajdona.

A református vallású Szemere Bertalan — Both Ödön hivatkozott tanulmányából kitűnően — felfigyelt arra is, miként érvényesült a *vallásszabadság* a feudalizmusból már többé-kevésbé kilábaló országokban. Ezt bizonyítja, hogy idézte az 1830. évi francia Kartának azt a rendelkezését, amely szerint vallását mindenki egyenlő szabadsággal gyakorolhatja, és részletesen írt a Nagy-Britanniában tapasztalt vallásszabadságról is.

Áttérve néhány *államszervezeti* problémára Both Ödön kiemeli, hogy a Nyugat-Európában hosszú utat bejárt Szemere Bertalan feladatának tekintette az ottani, főleg a francia és az angol kétkamarás törvényhozó testületek tanulmányozását is. Tapasztalatai, legalábbis a *felsőházakat* illetően, eléggé lehangolóak. A francia páirek házáról ugyanis egyebek közt azt írta, hogy ott »inkább csevegnek, miként a szalonokban szokásos, de nem tanácskoznak«, s a látottak csak megerősítették abban a »hiedelmében«, miszerint »a *felházakban nem a lélekfelelősség uralkodik, hanem inkább a kül méltóság*«. De nem alakult ki jobb véleménye az

Ifjú Szemere Bertalannak az angol *lordok házá*t illetően sem — állapítja meg Both Ödön. »Tíz, tizenöt lord megjelen s nem vitáz, nem is tanácskozik — írta ugyanis erről az intézményről Szemere — csak beszélget egymással, mintha egy háznép nemzeti dologáról értekeznek.«

Kedvezőbb eredményre jutott azonban a hazájától messzire távozott ifjú utazó, amikor a fejlett nyugati országok *polgári népképviselési* alapon szervezett *képviselőházait* vizsgálta. Ezeket ugyanis tökéletesebbnek tartotta a feudális rendi magyar követtáblánál, főleg azért, mert összetételüket megfelelőbbnek ítélte, mint a megfelelő magyar intézményét. Mindazonáltal az sem kerülte el figyelmét, hogy Franciaországban minden 153 személy közül csupán egy rendelkezett választójoggal, s a választópolgárok összlétszáma ottjártakor mindössze 216 341 főt tett ki, noha az említett ország lakossága 33 540 908 volt. A francia képviselőház működését illetően viszont azt a megfigyelését vetette papírra, miszerint a 459 képviselő közül »a szónokot egypár száz hallgatja, sok beszélget, néhány levelet ír, néhány könyvet olvas vagy a zugokban értekezik... szembetűnős és háborítás nélkül«. Ami pedig Nagy-Britanniát illeti, Szemere Bertalan részletesen ismerteti útikönyvében az 1832. évi választójogi reformtörvényt, amely nézete szerint is haladást hozott a korábbi állapotokhoz képest. De azt sem hallgatta el, hogy míg Angliában minden 21-dik, addig Skóciában minden 36-ik, Írországból pedig minden 84-ik személyre jutott egy választó, s a városokban a lakosság tizenharcosa, a megyékben viszont csak harminchetede rendelkezett szavazati joggal. S bizonyára érdeklődésre tarthat számot az ifjú utazó azon megjegyzése is, amely szerint az angol és a magyar képviselő-, illetve követválasztás között a különbségek leginkább akként foglalhatók össze, hogy Angliában »tanáccsal, csellel, pénzzel, nálunk borral s bottal dolgoznak... és ez természetes, miután nálunk a vezérek is többnyire csak tehetősök, ritkán értelmesek«, s ott a választókat általában »vezetik, nálunk hajtják«. Szemere egyébként elszomorodva nézte az angol pártok éles elkülönülését is, s kívánta, hogy nemzetét ettől óvja meg az ég. A véleménykülönbségek ugyan nézete szerint is elkerülhetetlenek, de »pártok nem szükségese-
sek« — szögezte le egyértelműen. Azt azonban ő sem tagadta, hogy whig és a tory kormányok egymást váltogatása a megtartás és a haladás elveinek összeshívódását eszközölte a nemzet intézményeiben.

Számos alkotmányjogi intézmény viszonylag részletes ismertetése mellett, Szemere csupán érintőlegesen foglalkozott a *felelős minisztérium*, a parlamentarizmus intézményével — állapítja meg Both Ödön. Mindazonáltal az ifjú utazó már a hessen-casseli alkotmánnyal kapcsolatosan megjegyezte, hogy ennek rendelkezései értelmében »a miniszterek felelősek«. És noha csupán kommentár nélkül, közölte az 1830. évi francia alkotmánylevélnek a miniszterekre vonatkozó rendelkezéseit is, amelyek szerint a személyében szent és sérthetetlen király helyett miniszterei felelősek, és a követek háza vád alá helyezheti, a pairek háza pedig elítélheti őket.

Szemere, aki a francia mintájú *központosítást* »természet elleni«-nek tartotta, Both Ödön által elemzett útikönyvében egyidejűleg a magyar *megyei önkormányzat* meggyőződéses hívének mutatkozott, mivel azt az abszolutizmus elleni védőbástyának tekintette. Szemere ugyanis már utazásának kezdetén a német alkotmánylevelekkel kapcsolatban hangot adott azon véleményének, hogy nagy kár a meyerendszer kimaradása belőlük, mert »ha itt a diatát a hatalom feldönti, az egész test meg van döntve«, míg a mi »alkotmányunk hidra, mely 52 fejjel bír«. De nemcsak a német, hanem a franciaországi viszonyok legnyomósabb bírálataként is azt hozta fel az utazó ifjú jogász, hogy »a *megyei helyhatósági intézet* a franztól hiányzik, pedig az sehol sem volna ép a *szabadság* ép a *rend érdekében* oly *szükséges* mint Franczországban« — emeli ki Both Ödön. Nem csoda tehát, hogy az abszolutizmus ellenében a magyar alkotmányt 52 fejű hidrának, más alkotmányokat pedig csak közönséges egyfejű óriásnak tekintő Szemere arra a végső következtetésre jutott, miszerint: »Ha nálunk megyei gyűlések nem volnának, korlátlan sajtószabadság nem lévén, a jóknak meg kellene fulladniuk, s e kínos állapotban a nemnemesek sinylődnek is.«

A burzsoá központosítást oly határozottan elutasító Szemere Bertalan nagy rokonszenvvel nyilatkozott és igen részletesen foglalkozott a francia *esküdtszéki* rendszerrel, amely »éppen azon országokban él és virágzik, melyek a legfejlettebb alkotmányokkal bírván, leginkább mondhatók szabadoknak«. Szemere úgy vélte — mutat rá Both Ödön, — hogy az esküdtszéknél nincs jobb bírósági intézmény mindaddig, »míg nem sikerül a jogtudósoknak egy tökéletes bizonyítástheoriát felállítani, míg ... egy bírói bizonyosságmérő nem találtatik fel«. Az esküdtszékek ellen sok érvet hoztak fel a szakbírók, de Szemere szerint egyet bizonyosan nem lehet róluk állítani, azt ti., hogy az »általok hozott ítéleteknek folytában ártatlanok vére kiontatott volna«, — állapítja meg Both Ödön. Korántsem meglepő tehát, hogy a haladó gondolkozású ifjú jogász levonta a korabeli Magyarországot illető következtetését is az esküdtszékek vonatkozásában, amely szerint, »ha alkotmányunkba ez intézet bele olatnák s benne kifejlénék, azaz, ha az *igazság mérlege* olyan *szabad és független polgárok kezeibe adatnék*, kik mind a vádlótul, mind a vádlottul egyenlő távolságban állanak, akkor lehet ugyan hazánk e nemzet temetője, de szolgál hazája sohasem«.

Fent elemzett tanulmányának *összegzése*ként joggal jut végül Both Ödön arra a megállapításra, miszerint »már az ifjú Szemere Bertalan messze túljutott azon, hogy a nemesi rendi társadalom- és államrendszer hívéként lépjen a közélet színterére«. A pályája kezdetén álló ifjú »többek között népneveléssel, a haladó eszmék, nézetek, intézmények megismertetésével és a hazaszeretet elmélyítésével egy olyan új világ megteremtéséért akart küzdeni itthon, hazánkban, amely küzdelem eredményeként az emberek közötti különbségek legalább mérsékíldhetnek, a *szabadságjogok*, a közrenddel társulva, érvényesülhetnek, a rendi képviselőket az országgyűlésen a *népkepviselet*, a feudális abszolutizmust pedig a polgári *alkotmányosság* válthatja fel» — ez Both Ödön az ifjú Szemere Bertalan főbb politikai és alkotmányjogi nézeteiről szóló tanulmányának summázata.

Más munkáiban azonban Both Ödön a már felelős posztokat betöltő Szemere Bertalan nézeteivel és tevékenységével is megismertet bennünket, mint teszi ezt Szemere Bertalan belügyminiszter 1848 nyarán folytatott nemzetiségi politikájáról szóló művében is,² amelyet röviden az alábbiakban ismertetünk.

Both Ödön most hivatkozott munkájában mindenekelőtt arról ír, hogy *nemzetiségi politikájának* programját, alapelveit a belügyminiszter Szemere a következőkben határozta meg: »Béke és testvéri szeretet a különféle nyelvű és vallású népek közt. Hívtség a királyi főltséghez. Imádó szeretet a hazához. A törvények tiszteletben tartása«. De hasonló szellemben nyilatkozott Szemere akkor is, amikor az erdélyi karokat és rendeket tájékoztatta arról, hogy »az első magyar népképviseleti országgyűlés »az örök igazság és méltány' alapjain, testvéri szeretettel és az emberi s polgári jogok s érdekek' teljes kíméleteivel« fogja megoldani a kisebb testvérháza, Erdély népeinek megoldásra váró problémáit is», Vay Miklós királyi biztost pedig arra buzdította, hogy Erdély népei között »a testvéri egyetértést minden áron« tartsa fenn.

Ismeretes azonban, hogy a szabadságharc korának belügyminisztere a mondottak dacára sem volt képes komolyabb eredményeket elérni a különböző nemzetiségek megbékítése területén. Ennek okát Both Ödön főleg abban látja, hogy 1848-ban a kormány kezdeményezése hiányában, »amelyért elsősorban Szemere Bertalant a belügyminisztert terheli a felelősség«, az országgyűlés nem alkotott külön világos törvényt az országban és kapcsolt részeiben lakó különféle nemzetiségek jogainak biztosítására. Ezért, a nemzeti öntudatra ébredt nemzetiségek sajátos érdekeit biztosító nemzetiségi törvény elmaradása miatt vált lehetővé

² *Both Ödön: Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus V. Fasciculus 2. Különlenyomat a „Jogi tanulmányok dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatói működésének 50. évfordulójára” c. kötetből. (Szeged, 1958.) 1—22. old.*

az udvar számára az, hogy ígéretésekkel, tudatos ámitással a magyarság ellen fordítsa azokat a népcsoportokat, amelyek Szemere tájékozatlansága és így *téves hite* szerint »az új haza' meleg szeretete által« a magyar politikai nemzetiségbe olvadtak be."

Ami pedig Szemerének a sajnálatos módon fellángolt egyes nemzetiségi mozgalmakkal kapcsolatos magatartását illeti, Both Ödön úgy látja, hogy az, a *szlovák* nemzetiségi mozgalmásokkal szemben, részint az erőpolitika, részint pedig a meggyőzés politikájának alkalmazásában nyilvánult meg. Így, az erőpolitika jegyében, Szemere a lázongásban résztvevőket sőt az ilyenek elleni fellépést elmulasztó településeket is a rend helyreállítására küldött katonaság eltartásának kötelezettségével, majd pedig az ország összes törvényhatóságaira kiterjesztett statáriummal fenyegette. A megtorlás helyett azonban szívesebben alkalmazta a meggyőzés fegyverét, s ez indította egyebek közt arra, hogy előteremtse a szükséges biztosítéki összeget egy szlovák nyelven megjelenő magyarbarát politikai hírlap megindításához, és ezért biztosít többféle kedvezményt a szlovák nyelven is megjelenő „Nép barát” című lap számára is — állapítja meg Both Ödön.

Szemere Bertalan nemzetiségi politikáját elemző, most hivatkozott tanulmányában Both Ödön a következőkben a politikának a *horvátokat* érintő vonatkozásait vizsgálja. Ennek során megállapítja, hogy azt a horvátok teljes önrendelkezési jogának *el nem ismerése* jellemzi, egészen az 1848. augusztus 27-én tartott minisztertanácsi ülésig, amelyen a miniszterek többsége hozzájárult ahhoz, hogy Horvátország, ha úgy akarja, önálló állami életet kezdjen, pusztán szövetségi viszonyban Magyarországgal. Both Ödön nézete szerint azonban, az adott történelmi helyzetre figyelemmel, ezért a magatartásáért nem marasztalhatjuk el a márciusi forradalom vívmányait megőrizni akaró belügyminisztert, mivel a Bécs politikáját támogató Horvátország, tekintélyes fegyveres erejével azonnali közvetlen veszélyt jelentett a szabadság ügyére.

Both Ödön hangsúlyozza, és adatokkal is alátámasztja, hogy Szemere készült a magyar forradalom és a Jellachich ellenforradalma közötti leszámolásra, de előbb azokat az eszközöket kívánta kimeríteni, melyeket a „jogszerűség” nyújtott neki. Ezt bizonyítja egyebek közt az a törvénytervezete is, amelyet az 1848. augusztus 25-i minisztertanács megbízása alapján készített a Magyarország és Horvátország közötti viszony szabályozására, s amelyben Horvátországban gyakorlatilag a horvát nyelvet teszi hivatalos nyelvvé. Ugyanott elismeri, ill. biztosítja a horvát címer és színek használatát, a horvátok teljes egyenjogúságát és bármely hivatalban a magyarokkal egyenlő módon való alkalmazását, valamint egy külön horvát születésű miniszter kinevezését, »kinek kizárólagos ellenjegyzése mellett fognak mindenféle rendeletek és parancsok Horvát(rsz)ágra küldetni«. Szemere tervezete a továbbiakban megígéri a bán polgári hatóságának megszüntetését, a horvát tartományi gyűlés évenkénti megtartását, horvát tagokból álló külön legfelsőbb fellebbviteli bíróság felállítását Zágrábban, és ugyanott egy horvát tanítási nyelvű egyetem felállítását. S bár a hivatkozott javaslatból nem lett törvény, Both Ödön nézete szerint az mégis nagyjelentőségű, mert „gyönyörű bizonyíték amellest, hogy a magyar belügyminiszter milyen nemes gondolatoktól vezéreltetve kereste az eszközöket a horvát nemzeti kérdés megoldására”. A horvátok mozgalmánál azonban — Both Ödön megállapítása szerint — kezdettől fogva súlyosabban ítélte el Szemere a *szerbek nemzetiségi mozgalmát*, melynek jogosságát kétségbe vonta, amelytől a jogszerűségnek még a látszatát is megtagadta. »A rác és határőri mozgalmat mi pártütésnek nézzük, melyre nézve sem békének, sem alkunak, sem frigykötésnek nincsen helye« — írta Szemere. És mint Both Ödön megállapítja: „Erély, statárium és katonai erő alkalmazása, ezek voltak Szemere nemzeti politikájának végső eszközei a szerb felkelők, a délvidéki lázadók ellen”, s a belügyminiszter július 14-én ellentmondást nem tűrő parancsában elrendelte a *fegyverhasználatot*, valamint a lázadók szigorú megbüntetését.

Mindazonáltal Szemere Bertalan a szerb mozgalmak leszerelésével kapcsolatosan is lényegében ugyanazt a kettős politikát alkalmazta, mint amilyennel a horvátokat próbálta

lecsendesíteni — állapítja meg Both Ödön. „Készült ugyan a háborúra, de mindig kereste azokat az eszközöket is, amelyekből a békés megegyezés lehetőségének megteremtését várta.” „Kedvenc elképzelése volt az, hogy szépen megszövegezett kiáltványokkal nagy eredmények érhetők el, és hogy »tekintélyes« emberek megnyerésével is komoly siker kecsegteti mindazokat, akikre e mozgalmak lecsillapításának nehéz feladata vár.” Sőt „még a »megtévedtek« és a »bűnösök« felé is kinyújtotta békejobbát.” „Kiáltványok kibocsátása, a kormány politikája mellett hitet tevő tekintélyek megnyerésére irányuló törekvés, általános amnesztia őszinte ígérete” azonban mind kevésnek bizonyult a magyar—szerb polgárháború elkerülésére — állapítja meg Both Ödön —, mert „a magyar kormányzat csak a határőrök érdekében ment túl újabb engedmények adásával az áprilisi törvényekben foglaltakon”. Both Ödön ezután teljes szövegében közli is »Az összes határőrségekről« szóló augusztus végén megfogalmazott Szemere-féle törvénytervezetet, amely a gazdasági természetű jogok egész sorát biztosította a határőröknek, de már elkésve, mert a magyarok és a délszlávok között mindinkább a fegyvereké lett a szó.”

Most hivatkozott tanulmányának lezárásaként Both Ödön végül Szemere Bertalannak a románokkal, közelebbről az erdélyi románokkal kapcsolatos nemzetiségi politikáját vizsgálja. Megállapítja, hogy a magyar belügyminiszter kísérletet tett a románok megnyerésére is, amit ez ügyben írt levelei is bizonyítanak. A magyar belügyminiszter által kinyújtott baráti kezét azonban a román nemzeti mozgalom vezetői nem fogadták el — állapítja meg Both Ödön —, s ennek tragikus következményeként mindinkább megerősödött Szemerében is a gyanakvás irányukban. Mindazonáltal az egyre fokozódó bizalmatlanság sem vezetett nála arra, hogy még augusztusban is ne keresse az annyira áhított megegyezés, az érdekegyesítés lehetőségeit, a magyar-román barátság megteremtését. Arra a kérdésre, hogy milyen eszközökkel próbálta Szemere az áhított célt elérni, Both Ödön azt válaszolja, hogy „a román papság, a »tekintélyes« román világiak megnyerésével a magyar ügy számára, a román nyelven is kinyomatott áprilisi törvények szétosztásával, röplapokkal, népgyűlési szónoklatokkal, azzal a kétségtelenül őszinte ígérettel, hogy »az oláh nemzetiség a házban és templomban« megmarad, királyi biztos kiküldésével ... és végül, de nem utolsó sorban a jogegyenlőség kiterjesztésével. Egyszóval sokkal és mégis kevés” — állapítja meg Both Ödön. „Kevéssel azért, mert a külön román nemzetiség elismeréséről hallani sem akart, mert a román parasztság égető szociális problémáinak megoldása vagy legalább részleges megoldása érdekében nem tett semmit.” Így aztán Erdélyben is „maradtak az erőszakpolitika eszközei, maradt a katonaság és a statárium ... Egy szörnyű értelmetlen vérengzés vette kezdetét annak ellenére, hogy Szemere szavai szerint: »a magyarság mint politikai és nemzeti elemmel leginkább az oláhhval volt hajlandó szövetkezni«.

Szemere Bertalan nemzetiségi politikáját tehát nem koronázta siker, noha — Both Ödön megállapítása szerint — a belügyminiszter jószándékát alappal senki sem vonhatja kétségbe.” És mint Both Ödönnek egy további, éspedig Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendeletét, valamint a vezetése alatt álló minisztérium 1848-ban végzett sajtóügyi tevékenységét taglaló művéből³ megtudjuk, ez a jószándék rendíthetetlen *törvénytisztelettel* is társult, ami egy forradalmi korszak belügyminiszterének esetében mindenképpen figyelemre és elismerésre méltó. Tekintettel arra, hogy Both Ödön sajtótörténeti munkásságát, amelyből egyebek közt kitűnik, hogy magát a sajtótörvényt (1848: XVIII. tc.) is jórészt Szemere szerkesztette, jelen kiadványban egy másik tanulmány ismerteti, részünkről szükségtelen, hogy ezzel a témakörrel is foglalkozunk, ezért — ismertetésünk befejezéséeként — most hivatko-

³ Both Ödön: Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendelete és a vezetése alatt álló minisztérium sajtóügyi tevékenysége 1848-ban. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XXVII. Fasciculus 1—20. Emlékkönyv dr. Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára. (Szeged, 1980.) 107—137. old.

zott művének is csupán azon részeire hívjuk fel a figyelmet, amelyek Szemere Bertalan belügyminiszter feltétlen törvénytiszteletét alkalmasak szemléltetni.

Szemere — mint Both Ödön ez utóbb idézett tanulmányából megtudjuk — „nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az 1848-as törvényhozás eredményeként egészen új alapokon és új elemekből épült fel alkotmányunk, mivel »a hűbéri rendszert a népképviselet, a kiváltságokat a jog, az osztályok közötti különbséget az egyenlőség, az önkényt pedig a felelősség váltotta fel«. De nem rejtette véka alá azt a meggyőződését sem, hogy »a *felelős kormány természete szerint a törvények szigorú pontos, részletes megtartását*« kívánja, »szigorúbb, pontosb, részletesb megtartását, mint eddigelé történt hazánkban«, mivel »a törvény(van) fölöttünk, és mi annak csak engedelmes és köteles szolgái vagyunk«. »Kell lenni hatalomnak az álladalomban — hirdette Szemere —, melly minden felett van, és ez a *törvény*. Ezt ne leheszen büntetlenül megszegni senkinek és soha«. »Az életnek szabad fejlődés kell a törvények tiszteletet és engedelmességet igényelnek. Mi, a törvények végrehajtói, tartozunk rendeleteihez szigorúan ragaszkodni és másokkal is megtartatni. Szolgái vagyunk és nem urai.«»A törvény arra való, hogy teljesíttessék, nem hogy húzattassék.« Így fogalmazta meg máig ható érvénnyel a törvényesség minden körülmények között való betartásának szükségességét a forradalom és szabadságharc belügyminisztere. Both Ödöné az érdem, hogy történelmünk e kiemelkedő személyisége súlyos tévedéseivel és ragyogó nemes eszméivel ismét közelebb került hozzánk.